

Химинець В.В.

КАРПАТСЬКИЙ РЕГІОН У КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

В роботі показано, що в умовах сталого розвитку української частини Карпатського Євро регіону, продуктивні сили і структура економіки повинні якнайтісніше узгоджуватися з наявними ресурсами, відтворювальним і асиміляційним потенціалом навколишнього природного середовища всіх територій, які входять до його складу. Тільки освіта, інтелект і екологічна культура, тобто безперервна освітянська навчально-виховна робота, можуть закласти основи сталого еколого-економічного розвитку окремих регіонів, країн та й світового товариства в цілому.

Ключові слова: Карпатський регіон, сталий розвиток, економіка природокористування.

ВСТУП

Сьогодні до Карпатського регіону прийнято відносити територію Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та Чернівецької областей, на яких розташовані Українські Карпати. Карпатський регіон займає площу 56,6 тис. км. кв., що становить 9,3% території України, тут проживає близько 6,4 млн. чоловік, що становить 12,3% населення України.

Українська частина Карпат – не тільки один з наймальовничих куточків України, але і найзначніший східноєвропейський оздоровчо-рекреаційний природний об'єкт, зона цінних лісових масивів, котрі відіграють роль потужної водорегулюючої і повітряноочиної системи для всієї Європи. Клімат Українських Карпат помірно континентальний, теплий, але його термічні режими і умови зволоження змінюються із висотою у широких межах. Карпати багаті на мінеральні води, в горах зосереджено третину лісових запасів України, тут росте понад 2110 видів квіткових рослин (50% генофонду судинних рослин України), велика кількість цінних дерев і лікарських рослин. Однак, в Карпатському регіоні темпи деградації "сфери життя" значно перевищують темпи усвідомлення населенням і владою цього надзвичайно небезпечного процесу. Регіон характеризується різномірною системою виробничих відносин, його виробничі потужності зорієнтовані на комплектуючі вироби. Панівне місце в структурі виробничих галузей займають енерговитратні лісопереробний і сировинно-видобувний комплекси. Нарощування обсягів виробництва в цих галузях весь час супроводжувалося створенням хімічних і лісохімічних потужностей, хронічним відставанням технологій від світових стандартів, неконтрольованою появою і нагромадженням різноманітних токсичних відходів, техногенним навантаженням на довкілля регіону. Особливо великої шкоди довкіллю Карпатського регіону наносить варварське відношення до основного природного багатства - лісів. Науково необґрунтовані великі рубки лісу в останні століття привели до зменшення їх площ, порушили вікову структуру, зменшили природний приріст деревини, нанесли шкоду водоутворюючій системі, стали причиною частих стихійних лих (повені, зсуви, селеві потоки, змив родючого ґрунту, буреломи тощо). Поступово Карпатський регіон з "перлини України" перетворився в екологічно усереднений регіон техногенно забрудненого континенту [1, 3].

Методологічним та прикладним аспектам забезпечення сталого соціально-економічного розвитку Карпатського регіону з врахуванням екологічних підходів присвячені дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців А. Баян, М. Долішнього, Ф. Дюла, М. Козоріз, М. Лендела, А. Мельника та багато інших. Поряд з цим в наукових дослідженнях недостатньо розглянуто проблеми еколого-економічного й соціального розвитку регіонів у контексті забезпечення сталого розвитку України.

Методологія дослідження включає методи системного аналізу, синтезу, наукової абстракції, аналітичний і порівняльний прийоми.

Метою дослідження є аналіз рівня економічного розвитку Карпатського регіону в контексті забезпечення сталого розвитку України та виокремлення соціально-економічних і екологічних проблем регіонів, вирішення яких повинно базуватися на формуванні екологічної свідомості та мисленні населення.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Структура промислового комплексу Карпатського регіону значно змінилася за останні два десятиліття. Однак, основні промислові центри регіону зберегли свою основну спеціалізацію (табл. 1). У Львівській економічній зоні виділяють Передкарпатський (Дрогобич – машинобудування, деревообробка, легка промисловість; Стрий – машинобудування, харчова і деревопереробна галузі; Борислав – нафтовидобувна, легка і хімічна промисловість; Новий Розділ і Яворів – виробництво сірки), Північний (Червоноград – видобуток вугілля, легка промисловість;

Сокаль – хімічна промисловість; Добротвір – електроенергетика) та Львівський (машинобудування, харчова та легка галузі). Івано-Франківська, Чернівецька та Закарпатська області мають схожі спеціалізації, основу яких складає лісопромисловий комплекс. Крім того в Івано-Франківській області виділяють – нафтопереробну (Долина, Надвірна), хімічну (Калуш, Івано-Франківськ), машинобудівну (Івано-Франківськ) галузі; в Чернівецькій області – машинобудування, легка і харчова промисловість (Чернівці), в Закарпатській області – переробна (Ужгород, Берегово, Мукачево, Хуст), машинобудування (Ужгород, Мукачево).

Сільське господарство Карпатського регіону відноситься до багатогалузевого. З півночі на південь в регіоні виділяють такі зони спеціалізації: малополіська (льонарство, буряківництво, хмелярство, картоплярство, молочно-м'ясне тваринництво); лісостепова (зернове господарство, м'ясне і молочне тваринництво, свинарство, птахівництво); карпатська з підзонами – передгірна передкарпатська (льонарство, картоплярство, молочно-м'ясне тваринництво); гірська (м'ясо-молочне і м'ясне тваринництво, овочівництво, льонарство); передгірна закарпатська (виноградарство, садівництво, тютюнівництво, молочно-м'ясне тваринництво і птахівництво).

Таблиця 1 Частка основних галузей промисловості Карпатського регіону, % [2]

Промисловість	Області			
	Львівська	Івано-Франківська	Закарпатська	Чернівецька
Легка промисловість	12,6	19,3	17,6	24,7
Харчова промисловість	12,9	19,2	15,3	17,4
Лісопромисловий комплекс	4,6	12,9	18	8
Хімічна і нафтохімічна промисловість	6,3	12,0	1,7	6,8
Разом	36,4	63,4	52,6	56,9

Рівень економічного розвитку Карпатського регіону оцінюється як середній. За величиною валового продукту в розрахунку на душу населення, лише Львівська область перевищує середньоукраїнський показник, а Закарпатська взагалі має найнижчий показник в Україні. Частка Карпатського регіону у валовому регіональному продукті (ВРП) становить близько 8,4%, тоді як територія регіону та його населення становлять 9,3% та 12,3% відповідно до аналогічних характеристик України (табл. 2).

Таблиця 2 Показники соціально-економічного розвитку Карпатського регіону [2]

Регіони України	2006	2007	2008	2009	2010
Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу, грн.					
Україна	11 630	15 496	20 495	19 832	23 600
Карпатський регіон	7 184	9 197	11 810	11 510	13 596
в тому числі, області					
Закарпатська	6 576	8 452	10 626	10 081	12 278
Івано-Франківська	8 157	10 055	12 940	12 485	14 814
Львівська	8 351	10 915	13 902	14 093	16 353
Чернівецька	5 650	7 369	9 771	9 383	10 939
Індекс фізичного обсягу валового регіонального продукту %					
Україна	107,3	107,9	102,3	85,6	104,2
Карпатський регіон	105,8	105,8	101,9	87,2	101,9
в тому числі, області					
Закарпатська	106,6	108,2	103,9	82,1	108,2
Івано-Франківська	102,5	100,8	97,5	89,3	98,3
Львівська	108,3	105,8	100,7	88,3	101,7
Чернівецька	105,5	108,3	105,4	88,6	99,4
Валовий регіональний продукт млн. грн.					
Україна	544 153	720 731	948 056	913 345	1 082 569
Карпатський регіон	46 086	59 083	75 458	74 222	87 290
в тому числі, області					
Закарпатська	8 158	10 508	13 208	12 542	15 299
Івано-Франківська	11 316	13 916	17 883	17 241	20 444
Львівська	21 486	27 987	35 534	35 955	41 655
Чернівецька	5 126	6 672	8 833	8 484	9 892

Це свідчить про диспропорції в соціально-економічному розвитку регіонів України та, зокрема, про відносно низький рівень економічного розвитку Карпатського регіону. При цьому часто акцентується увага на тому, що територіальні особливості та наявні запаси паливно-енергетичних ресурсів не дають змогу нарощувати потенціал виробничих галузей регіону. Суть проблеми вбачається в тому, що наявні запаси нафти, газу, кам'яного і бурого вугілля, горючих сланців, торфу у родовищах, які використовуються вже вичерпуються, а в ново розвіданих є незначними [5]. Основні потужності паливно-енергетичного комплексу Карпатського регіону зосереджені у Львівській та Івано-Франківській областях. Нафтохімічне виробництво (гірничо-хімічна промисловість, основна хімія, виробництво хімічних волокон, лакофарб, реактивів тощо) у загальному обсязі промислового виробництва Карпатського регіону займає: Івано-Франківська – 12,0%, Чернівецька - 6,8%, Львівська область - 6,3%, Закарпатська – 1,7%.

З ряду об'єктивних і суб'єктивних причин намітилися (за останні роки — поглибилися) тенденції до соціально-економічного занепаду регіону: розбалансовано господарські зв'язки, прогресує безробіття, загострюються диспропорції в життєвому рівні населення в його гірській і рівнинній частинах, наближається до критичної демографічна ситуація, деградує унікальна природа Карпат, занедбано історико-культурні цінності регіону. Щорічно за межі України в пошуках роботи виїжджає значна частина працездатного населення вказаних областей (за межами України працює за різними оцінками 4,0–5,5 млн. чол.).

Середньомісячна заробітна плата в областях регіону є значно нижчою, ніж в середньому по Україні (табл. 3).

Таблиця 3 Середньомісячна заробітна плата в Україні та областях Карпатського регіону [2]

Регіони України	2007	2008	2009	2010	2011
Україна	1351	1806	1906	2239	2633
Карпатський регіон	1126	1492	1595	1922	2184
<i>у тому числі, області</i>					
Закарпатська	1091	1453	1562	1846	2122
Івано-Франківська	1180	1543	1627	1977	2242
Львівська	1183	1570	1667	2018	2302
Чернівецька	1051	1402	1523	1848	2070

Карпатському регіону, притаманні всі економічні, соціальні і екологічні проблеми, характерні для світової цивілізації в цілому. Найбільший тиск на природу і навколишнє середовище в регіоні створюють [5, 7]:

- промислове і сільськогосподарське виробництва, в першу чергу потужності, які виробляють хімічно активні, отруйні і радіоактивні відходи (заводи хімічної галузі, лісохімкомбінати, цехи і дільниці гальванічного виробництва, асфальтобітумні заводи тощо);

- автотранспортна і залізнична галузі;

- видобувна промисловість (шахти, кар'єри тощо);

- магістральні нафто-, газо-, продуктопроводи;

- потужні джерела електромагнітних полів (радіолокаційні станції, електростанції, високовольтні лінії тощо);

- навантажувально-розвантажувальні роботи і міграційні процеси, пов'язані з прикордонним співробітництвом;

- науково необґрунтована вирубка лісів, яка супроводжується появою цілої низки проблем (ерозія, руйнування родючого шару ґрунту, зменшення потужностей водоутворюючої системи, поява буреломів, повеней, зсувів, селевих потоків тощо).

Ці та ряд інших негативних явищ і тенденцій (не кажучи вже про суто виробничі проблеми) є, безумовно, наслідком непродуманої соціально-економічної політики влади в попередні роки. Оцінка екологічної ситуації свідчить, що для більшої частини Карпатського регіону характерними є істотна антропогенна трансформованість ландшафтів і значна забрудненість середовища. Хоча, на відміну від інших регіонів України (таких, як Донбас, Придніпров'я), поширення забруднення не має тут загального, площинного характеру. Однак у деяких його місцях сформувалися стабільні вогнища загрозливого екологічного стану (наприклад, у межах Дрогобицької агломерації — Дрогобич, Борислав, Стебник, Трускавець, де розвинуті гірничохімічна, нафтопереробна, лакофарбова та інші галузі промисловості ставлять під загрозу розвиток рекреаційного господарства; аналогічна ситуація склалася і в межах Львівсько-Волинського вугільного басейну, в зонах впливу Яворівського і Роздільського ВО «Сірка», Калуського ВО «Оріана») [3, 4].

Внаслідок порушення режиму виробничих процесів, за останні роки, у Карпатському регіоні значно зросла загроза виникнення екологічно небезпечних технологічних аварій і катастроф. Крім того, треба рахуватися і з тим, що майже четверта частина його населення проживає в зонах з підвищеним екологічним ризиком функціонування промислових об'єктів, яких у регіоні майже три сотні. За забрудненістю повітря і вод Карпатський регіон займає 4-е, а за забрудненістю ґрунтів мінеральними добривами і пестицидами — відповідно, 1-е і 2-е місця в Україні. Відносно висока забрудненість повітря зумовлена наявністю на його території значної кількості хімічно-агресивних та

сировинно-видобувних виробництв. До іншої групи концентрованих шкідливих речовин належать великі міста регіону, де викиди автотранспорту становлять 60—70 % їх загальної кількості. З огляду на відносно невелику площу міст Карпатського регіону та їх історично щільну забудову, тут вплив цього фактора може бути відчутнішим, ніж в промислових, але значно просторіших, містах Сходу і Півдня України.

Дефіцит надійних джерел водозабезпечення зумовив відсутність у Карпатському регіоні великих водомістких виробництв. Це до певної міри пов'язане з відносно низьким показником забрудненості води на його території порівняно з середнім по Україні. Так, щорічне споживання води в Карпатському регіоні досягає прядка 1,2 млрд. м³ (що становить тільки 3,6% від загальнодержавного використання), а обсяг оборотної та послідовно використовуваної води є вищим, ніж у середньому по Україні (90% в Карпатському регіоні проти 80% по Україні). Стан водозабезпечення карпатських населених пунктів з кожним роком погіршується внаслідок переважання екстенсивних підходів до нарощування обсягів водопостачання, при неефективному організаційно-економічному і відсталому технічному забезпеченні водогосподарської діяльності.

Особливу тривогу викликає висока забрудненість ґрунтів регіону мінеральними добривами і пестицидами, якій значною мірою сприяє галузева спеціалізація його сільського господарства на виробництві овочів і технічних культур, а особливо — деяких ранніх сортів овочів і фруктів (ранні сорти капусти, помідор, перцю, суниці тощо - Закарпаття).

Значну дестабілізацію в екологічну ситуацію регіону і курортних зон вносять, зокрема, науково-необґрунтоване вирубування лісів. У період з 1947 по 1957 рр. у Карпатах було заготовлено понад 70 млн. м. куб. деревини, внаслідок чого знеліснено 20% площ. Ця ситуація повторилася на зламі століть. Внаслідок знеліснення схилів активізуються зсувні процеси, збільшується кількість паводків на гірських річках, змінюється мікроклімат. Заліснення вирубок монокультурою ялини призводить до частих буреломів.

Для Карпатського регіону особливо гострою є проблема гірських районів, які повинні мати спеціальний статус, яким би законодавчо закріпилися необхідні пільги і соціальні гарантії їх жителям. У цьому зв'язку дуже важливе значення має прийнятий Верховною Радою Закон України «Про статус гірських населених пунктів України» (Закон України № 56/95 від 15.02.1995 р.) та прийняття Державної програми соціально-економічного розвитку Карпатського регіону, розроблену Інститутом регіональних досліджень НАН України разом з Міністерством економіки України та виконавчими структурами обласних рад Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської і Чернівецької областей.

Таким чином можна констатувати, що в Карпатському регіоні темпи деградування «сфери життя» значно перевищують темпи усвідомлення населенням і владою цього надзвичайно небезпечного процесу. Регіон характеризується різномірною системою виробничих відносин, його виробничі потужності зорієнтовані на комплектуючі вироби. Панівне місце в структурі виробничих галузей займають енерговитратні лісопереробний і сировинно-видобувний комплекси. Нарощування обсягів виробництва в цих галузях весь час супроводжувалося створенням хімічних і лісохімічних потужностей, хронічним відставанням технологій від світових стандартів, неконтрольованою появою і нагромадженням різноманітних токсичних відходів, техногенним навантаженням на довкілля регіону. Особливо великої шкоди довкіллю Карпатського регіону наносить варварське відношення до основного природного багатства - лісів. Науково необґрунтовані великі рубки лісу в останні два століття привели до зменшення їх площ, порушили вікову структуру, зменшили природний приріст деревини, нанесли шкоду водоутворюючій системі, стали причиною частих стихійних лих (повені, зсуви, селеві потоки, змив родючого ґрунту, буреломи тощо). Поступово Карпатський регіон з "перлини України" перетворився в екологічно усереднений регіон техногенно забрудненого континенту [5, 7].

Таких руйнівних повеней, як за останнє десятиліття Карпатський регіон ще не знав. Збитки від повеней в Карпатському регіоні в останні десятиліття щороку оцінюються сумою майже в 15 млн. грн., а в 1998, 2001 і 2011 рр. вони становили 500, 300 і 600 млн. грн., відповідно. Найстрашніше полягає в тому, що інтенсивність повеней, їх частота виникнення, зруйновані та залиті водою території, масштаби руйнацій, які вони приносять та кількість людських жертв зростають з року в рік.

Для захисту від весняних талих та великих осінніх дощових вод цивілізована Європа століттями будувала дамби, берегові укріплення, регулюючі стоки водосховища інші гідротехнічні захисні споруди на ріках. Цього було достатньо щоб цілком захистити себе від великої води. Ці технічні споруди надійно захищали людство від води до останніх десятиліть. Все різко змінилося на початку XXI ст., коли паводки та повені почали виникати досить часто і непрогнозовано, а велика вода почала виходити з під контролю людини та з великою силою нищити всі техніко-технологічні надбання людства.

Потрібно визнати, що метеорологічні умови, як восени 2010 року, так і на самому початку 2011 р., були й насправді несприятливими для Європи. Літні дощі та зимове потепління сприяли раптовому накопиченню великих мас води в Карпатах та Альпах, які швидко перепоновили русла багатьох рік і вилилися на європейські долини. Але будучи причиною виникнення повеней, надмірна кількість води аж ніяк не може виступати головним винуватцем тих катастрофічних наслідків і величезних збитків, які випали на долю Європи та, зокрема і областей Карпатського регіону в останні роки.

За висновками багатьох науковців і спеціалістів, які вивчають ці явища, основну причину катастрофічних повеней останнього часу слід шукати не тільки у зміні природних умов, а у великому техногенному тиску на

природу, який спричинює людство в останні роки. Саме техногенний тиск є причиною всіх природних катаклізмів, втім числі зміні природних умов та все зростаючій кількості і інтенсивності паводків і повеней.

Значна частина проблем у взаємовідносинах суспільства з природою обумовлена й відсутністю екологічної культури та екологічної свідомості на рівні особистісних цінностей. Екологічна культура є мірою моральної зрілості людини, мірою її здорового глузду в багатьох поступках та діях. Крім того, слід усвідомлювати, що руйнівні процеси в природі, та і в суспільстві, як правило, супроводжуються появою внутрішнього неспокою людини, створюють умови для неврозів, загального психозу, викликають агресію та деструктивну поведінку [8].

Відмічене вище дає підстави стверджувати, що населення Карпатського регіону сьогодні проживає в умовах соціально-економічного дискомфорту, тут накопичилося багато екологічних, економічних та соціальних проблем, вирішення яких потребує зусиль як з боку держави, так і громадськості. Визначальними у розв'язанні існуючих між людською діяльністю та природою протиріч мають стати всі методи і засоби з допомогою яких можна формувати екологічну культуру та екологічну свідомість населення. Це можливо лише на основі глибокого філософського, соціально-політичного і психолого-педагогічного осмислення змісту людського буття, суспільних норм існування цивілізації. В кожній людині потрібно формувати глибокий екологічний світогляд, розуміння домінант природних цінностей над штучно створеними матеріальними благами, усвідомлення розумних меж власних потреб, готовності підпорядкувати особисті інтереси законам і можливостям природи. Тільки через процес навчання і виховання людство у змозі виробляти необхідну інформацію і знання, які створюють умови для сталого розвитку цивілізації [8].

При реалізації ідей сталого еколого-економічного розвитку на рівні Карпатського регіону, потрібно виходити з того, що цивілізовані народи покликані захищати і множити добро, законами і владою утверджувати в суспільстві і суспільній свідомості вищі духовні цінності людського життя. Враховуючи наявні в Карпатському регіоні природні, економічні та інтелектуальні ресурси, стратегічна мета полягає у створенні ефективної еколого-економічної системи, яка зможе забезпечити висхідний розвиток і екологічну безпеку Карпатського регіону. У цьому контексті важливе значення мають мати Концепція, Програми і Плани розвитку областей Карпатського регіону на близьку і тривалу перспективу, в основу яких повинні закладатися ідеї та принципи сталого розвитку.

ВИСНОВКИ

При реалізації ідей сталого еколого-економічного розвитку на рівні Карпатського регіону, потрібно виходити з того, що цивілізовані народи покликані захищати і множити добро, законами і владою утверджувати в суспільстві і суспільній свідомості вищі духовні цінності людського життя. Враховуючи наявні природні, економічні та інтелектуальні ресурси Карпатського регіону, стратегічна мета полягає у створенні ефективної еколого-економічної системи, яка зможе забезпечити висхідний розвиток і екологічну безпеку Карпатського регіону. Тільки освіта, інтелект і екологічна культура, тобто безперервна освітня навчально-виховна робота, можуть закласти основи сталого еколого-економічного розвитку окремих регіонів, країн та й світового товариства в цілому.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балян А. В. Форми та механізми активізації євро регіонального транскордонного співробітництва України та держав Центральної Європи / А. В. Балян // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. – 2005. – Вип.7. – С. 80–88.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :<http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Долішній М. Регіональна соціально-економічна політика / М. Долішній // Регіональна економіка. – 1997. – №2. – С.16–27.
4. Долішній М. Концептуальні підходи до створення польсько-українського євро регіону «Сян» на основі узагальнення досвіду євро регіонів на західному кордоні Польщі / М.Долішній, В.Демченко, Н.Мікула // Регіональна економіка. – 2003. – № 1. – С. 69–82.
5. Долішній М. Карпатський регіон у контексті державної економічної політики: оцінка стану і стратегія розвитку / М.Долішній, В.Кравців // Економіка України. – 1995. – № 8. – С.24–35.
6. Дорогунцов С. Сталый розвиток: траєкторія можливостей та обмежень / С.Дорогунцов, О.Ральчук // Вісник НАН України. – 2000. – № 8. – С. 3–14.
7. Філеп Дюла. Еколого-економічні засади розвитку прикордонних регіонів України та Угорщини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / Філеп Дюла. – Львів, 2003. – 18 с.
8. Химинець В.В. Еколого-економічні засади сталого розвитку Закарпаття / В.В. Химинець. – Ужгород, 2004. – 212 с.

Одержано 15.09.2012р.

Ó **Химинець Володимир Васильович**, к.е.н, доцент кафедри міжнародних економічних відносин Ужгородського національного університету, тел. 0663329409, e-mail: khiminets@rambler.ru